

Γιούλη
Χρονοπούλου
Ευαγγελική Σχολή
Νοέμβριος 2019

Η σημασία της ρητορικής στην αρχαιότητα

Η ρητορική στην αρχαία Ελλάδα

- Στην αρχαία Ελλάδα η εκτίμηση για τον ωραίο & οργανωμένο λόγο υπάρχει ήδη από την εποχή του Ομήρου.
- Το ηρωικό ιδανικό περιλάμβανε τον συνδυασμό κατορθωμάτων και λόγων («μύθων τε ῥητήρ ἔργων τε πρηκτήρ» (Ίλιάδα Ι, 443)).
- Αρκετοί οι ήρωες στο έπος που μπορούν να χαρακτηριστούν καλοί ομιλητές.
- Αντίστοιχες παραδοχές υπάρχουν και σε άλλους λαούς (Αίγυπτος, Κίνα)

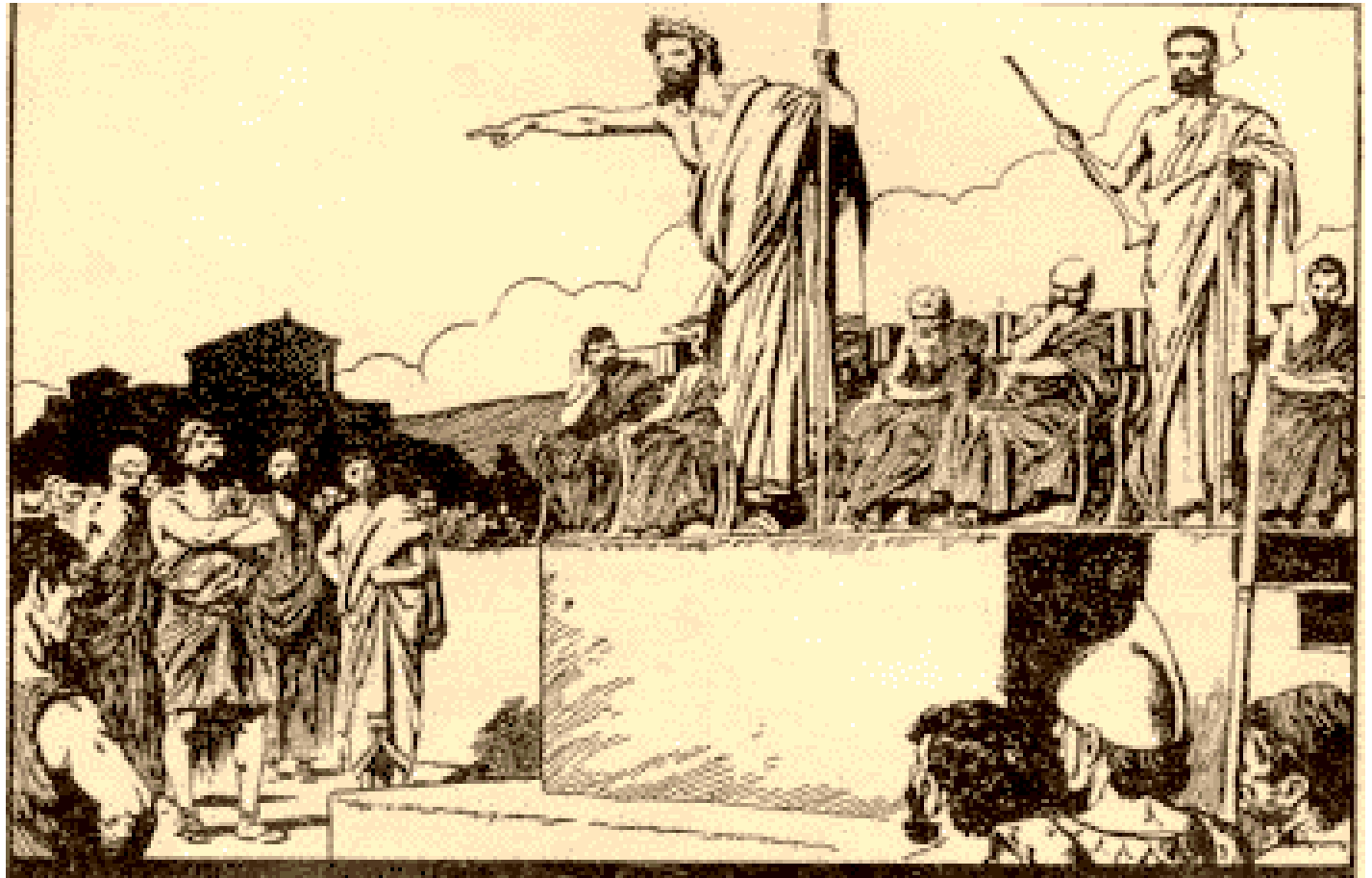
Η ρητορική στην αρχαία Ελλάδα

- Όμως, η ρητορική, ως «τέχνη», ως συστηματική δραστηριότητα συνδέθηκε κυρίως με την καθιέρωση της δημοκρατίας στην Αθήνα κατά τα κλασικά χρόνια (5^{ος} & 4^{ος} αιώνας π.Χ.) και με τους θεσμούς της (παρά την εκτιμώμενη καταγωγή της από τη Σικελία).
- Τότε αναπτύχθηκε, συστηματοποιήθηκε, θεωρητικοποιήθηκε, διδάχθηκε.

Οι θεσμοί που ευνόησαν τη ρητορική

- Εκκλησία του Δήμου
- Βουλή των 500
- Δικαστήρια, κυρίως το
μεγάλο λαϊκό
δικαστήριο της Ηλιαίας

Γιατί

- Προϋπέθεταν την ανάπτυξη του λόγου για να λειτουργήσουν.
- Ανέπτυσαν διαδικασίες πειθούς.
- Όλοι οι πολίτες είχαν το δικαίωμα να αγορεύουν στη συνέλευση του λαού (*ισηγορία*) – σπουδαία καινοτομία.
- Όλοι συμμετείχαν στην κλήρωση για τη Βουλή και τα δικαστήρια.
- Απαιτούσαν προσωπική συμμετοχή των πολιτών (όχι αντιπροσώπους).
- Λειτουργούσαν εντατικά (π.χ. κανονικά 40 φορές το χρόνο Εκκλησία)

Άρα

- Διεύρυνση της συμμετοχικής βάσης στη δημόσια ζωή.
- Ενίσχυση της σημασίας του δημόσιου λόγου.
- Απαίτηση αντίστοιχης εκπαίδευσης.
- Η ρητορική έγινε η γλώσσα της δημοκρατίας

Η ρητορική στην αρχαία Ελλάδα

- Ο Πρωταγόρας, ο Γοργίας και άλλοι σοφιστές έφθασαν στην Αθήνα και δίδαξαν τη ρητορική.
- Γενικά, τον 5^ο και τον 4^ο αιώνα ιδρύθηκαν και λειτούργησαν πολλές σχολές ρητορικής και η ρητορική αποτελούσε βασικό στοιχείο της εκπαίδευσης.

Η ρητορική στην αρχαία Ελλάδα

- Ο Γοργίας έδωσε και τον πρώτο και βασικό ορισμό της ρητορικής ως «πειθούς δημιουργό» («Γοργίας» Πλάτωνα).
- Η ρητορική στοχεύει στο να πείσει τον ακροατή.

Ο ορισμός του Αριστοτέλη

- Μικρή διαφοροποίηση:
- Ρητορική: ικανότητα εύρεσης των κατάλληλων επιχειρημάτων για ένα θέμα
- Βασικό χαρακτηριστικό: η πληρότητα, το να μην παραλείπεται κανένα από τα μέσα, το να χρησιμοποιείται ό,τι πειστικό υπάρχει σε κάθε θέμα.
- Διαχωρισμός από το αποτέλεσμα, δηλαδή την πειθώ.
- (Βέβαια, δεν παύει να στοχεύει στην πειθώ, την οποία η πληρότητα προφανώς καθιστά πιο πιθανή.)

Ο ορισμός του Αριστοτέλη

- Όπως ο γιατρός κάνει καλά τη δουλειά του αν επιλέξει το κατάλληλο φάρμακο για τον ασθενή του, ακόμη και αν αυτός δεν γιατρευτεί (αφού αυτό μερικές φορές είναι αδύνατο)
- έτσι και ο ρήτορας οφείλει να χρησιμοποιήσει τα κατάλληλα μέσα πειθούς, αλλά δεν κρίνεται από το αποτέλεσμα (μπορεί για διάφορους λόγους να μην πείσει).

Ενδιαφέρουσες επινοήσεις της ρητορικής

- Το επιχείρημα από το εικόος:
- Στηρίζεται σε μια παγιωμένη αντίληψη για την κοινή ψυχολογία και την κοινή λογική, με βάση την οποία πιθανολογείται ή και προεξοφλείται μια συμπεριφορά (τι είναι λογικό να συμβεί)
- Ταυτίζεται με το αληθοφανές (που ενδεχομένως είναι και αληθές)
- Αποδίδεται επίσης στη σικελική ρητορική, αλλά αναπτύχθηκε ιδιαίτερα από τους σοφιστές και ήταν σε ιδιαίτερη εκτίμηση στην αθηναϊκή ρητορική – πιο ισχυρό π.χ. από τους μάρτυρες.
- Κοινοί τόποι

Εγχειρίδια ρητορικής

- Κυκλοφορούσαν πολλά εγχειρίδια ρητορικής, από τα οποία δεν έχει σωθεί κανένα. Είχαν, συνήθως, εφήμερο χαρακτήρα, για τις ανάγκες των μαθητών.
- Σώθηκαν, ευτυχώς, δυο λόγοι του Γοργία, που είχαν επίσης γραφεί για τις ανάγκες της διδασκαλίας, λόγοι – δείγματα: «Ελένης εγκώμιον» και «Υπέρ Παλαμήδους απολογία».
- Χάθηκαν, όμως, οι «Αντιλογίαι» του Πρωταγόρα.
- Γενικότερα, υπάρχει έλλειψη στοιχείων για τη ρητορική τον 5^ο αιώνα.
- Ο κανόνας των ρητόρων και τα εγχειρίδια ανήκουν στον 4^ο.
- Στον 5^ο αι. ανήκει μόνον ο Αντιφώντας και εν μέρει ο Ανδοκίδης και ο Λυσίας. Επίσης, έμμεσα, ανήκουν οι δημηγορίες του Θουκυδίδη.

Η «Ρητορική» του Αριστοτέλη

- Έχει όμως σωθεί η περίφημη Ρητορική του Αριστοτέλη, που γράφτηκε τον 4^ο αι. και κωδικοποίησε, ταξινόμησε όλα τα προγενέστερα. Είναι το πιο έγκυρο και συστηματικό έργο για το θέμα, που συγκροτεί τη ρητορική σε τέχνη με κανόνες και όρους.
- Επίσης, έχει σωθεί η ψευδο-αριστοτελική «Ρητορική προς Αλέξανδρον», μάλλον έργο του Αναξιμένη του Λαμψακηνού.

Η ρητορική τέχνη

- Η ρητορική ασχολείται με ζητήματα που εγείρουν διχογνωμία και απευθύνονται σε κρίση.
- Ο καλός ρήτορας πραγματώνει το μυστήριο της πειθούς, κατά τον Perrot, αφού κατευθύνει κάποιον σε σκέψη που δεν είχε κάνει πριν.
- Αρχικά η Πειθώ ως θεότητα ήταν ακόλουθη, κόρη, συνοδός της Αφροδίτης και συνδεόταν με τον Έρωτα.

Η ρητορική τέχνη

- Η ρητορική είναι ουδέτερη τέχνη, δεν επηρεάζεται από το εκάστοτε περιεχόμενο, μπορούν οι αρχές και οι όροι της να εφαρμοστούν σε οποιοδήποτε θέμα.
- Αυτό αποτέλεσε πεδίο κατηγορίας εναντίον της ρητορικής, ότι δηλ. μπορεί να υπηρετήσει εξίσου το κακό και το καλό.
- Ο Αριστοτέλης απαντά ότι το ίδιο συμβαίνει με όλα τα καλά πράγματα, π.χ. τη σωματική δύναμη, τον πλούτο, κλπ.

Η ρητορική στην αρχαία Ελλάδα

- Αναπτύχθηκε τόσο, ώστε εισέβαλε σε όλες τις πτυχές της δημόσιας ζωής, ακόμα και στο θέατρο, όπου είναι χαρακτηριστικοί οι αγώνες λόγων ανάμεσα στους ήρωες.
- Όπως λέει ο Κλέωνας του Θουκυδίδη, οι Αθηναίοι ήταν «θεαταί λόγων».
- Ο Νίτσε έλεγε ότι οι Αθηναίοι πήγαιναν στο θέατρο για να ακούσουν ωραίους λόγους

Επίσης

- Στον 5^ο αιώνα είχαν καθιερωθεί και οι δημόσιες φιλοσοφικές και επιστημονικές συζητήσεις.
- Οι αντιθετικοί λόγοι συναντώνται στα δικαστήρια, στην πολιτική, στην ιστορία (π.χ. Θουκυδίδης), τη φιλοσοφία και τη λογοτεχνία.
- Γενικά ο «αγών» συναντάται παντού, είναι θεμελιώδης στην ελληνική κουλτούρα. Η ρητορική στο πλαίσιο των αθηναϊκών θεσμών ήταν ανταγωνιστική.
- Διάχυτα ρητορικό περιβάλλον, έντονα προφορικός πολιτισμός.

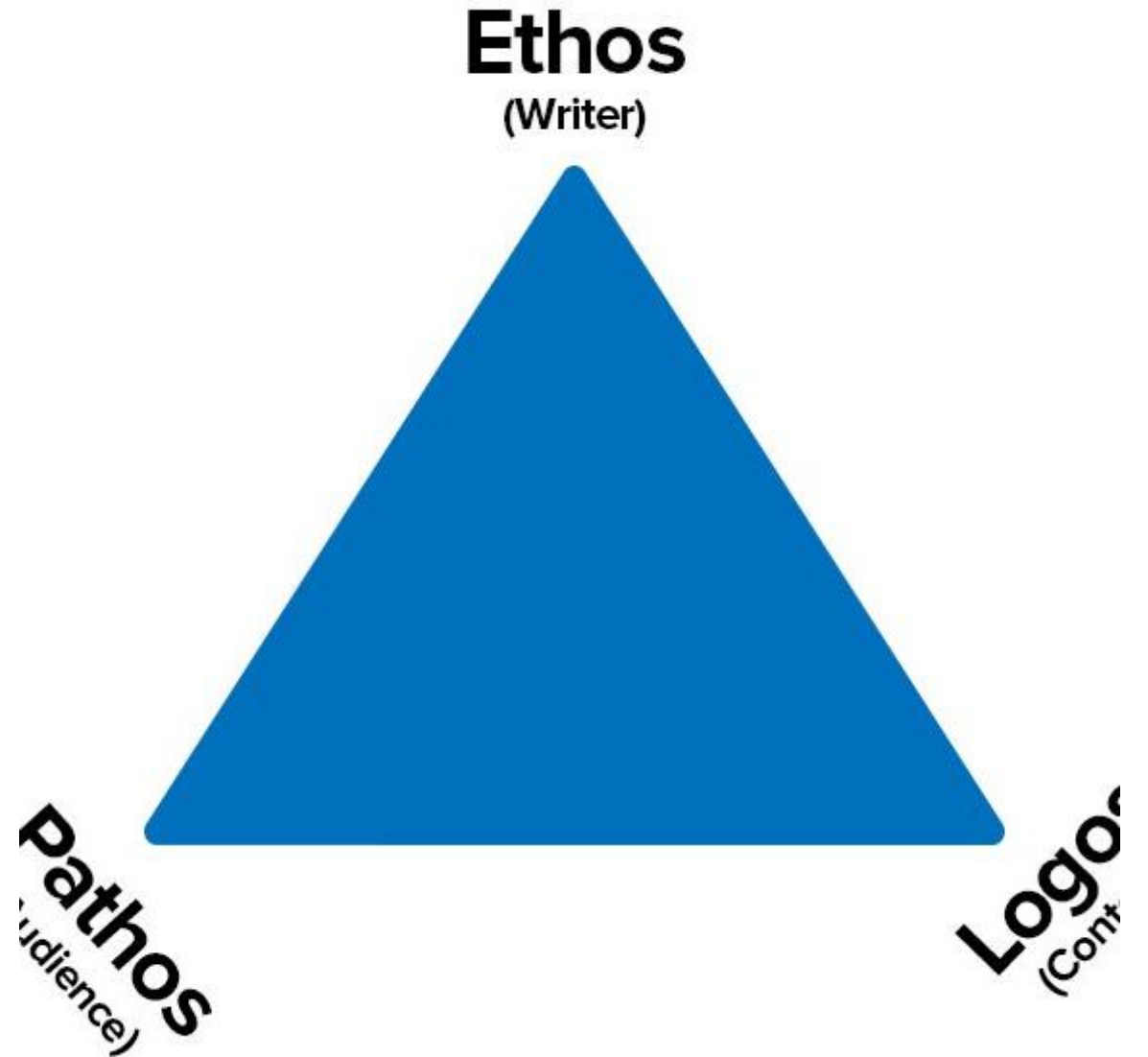

- Σε όλους τους θεσμούς και στο θέατρο οι αντιδράσεις ήταν θορυβώδεις - και στην επιδοκιμασία και στην αποδοκιμασία
- Το κοινό ήταν κριτής

Οι αντιδράσεις του κοινού

Οι τρεις διαστάσεις της πειθούς

- Ο Αριστοτέλης μίλησε για την επίδραση τριών παραγόντων στη διαδικασία της πειθούς:
- Της λογικής (του επιχειρήματος, του τεκμηρίου): περιεχόμενο
- Του συναισθήματος (συγκίνηση, φόβος, κλπ.): ακροατήριο
- Του ήθους, του χαρακτήρα: ομιλητής

Το ήθος του πομπού

- Η σημασία της επίδρασης του χαρακτήρα του ομιλητή στην παραγωγή πειθούς πρέπει να προκύπτει αποκλειστικά από το λόγο του
- και όχι από την ιδέα που έχουμε από πριν γι' αυτόν.
- Πώς, δηλαδή, παρουσιάζεται ο ίδιος στο λόγο του.

Η σημασία των παθών

- Προφανής η σημασία, αφού το ακροατήριο κρίνει διαφορετικά υπό το κράτος διαφορετικών συναισθημάτων.
- Στον Αριστοτέλη, όμως, τα συναισθήματα έχουν και γνωστική βάση, σχετίζονται με τις πεποιθήσεις και άρα αλλάζουν αν αλλάξουν οι πεποιθήσεις, είναι σε ένα βαθμό λογικά.
- Άλλωστε, το ζητούμενο είναι ακριβώς τα συναισθήματα να δημιουργηθούν ή να απομακρυνθούν λογικά με το λόγο και το επιχείρημα

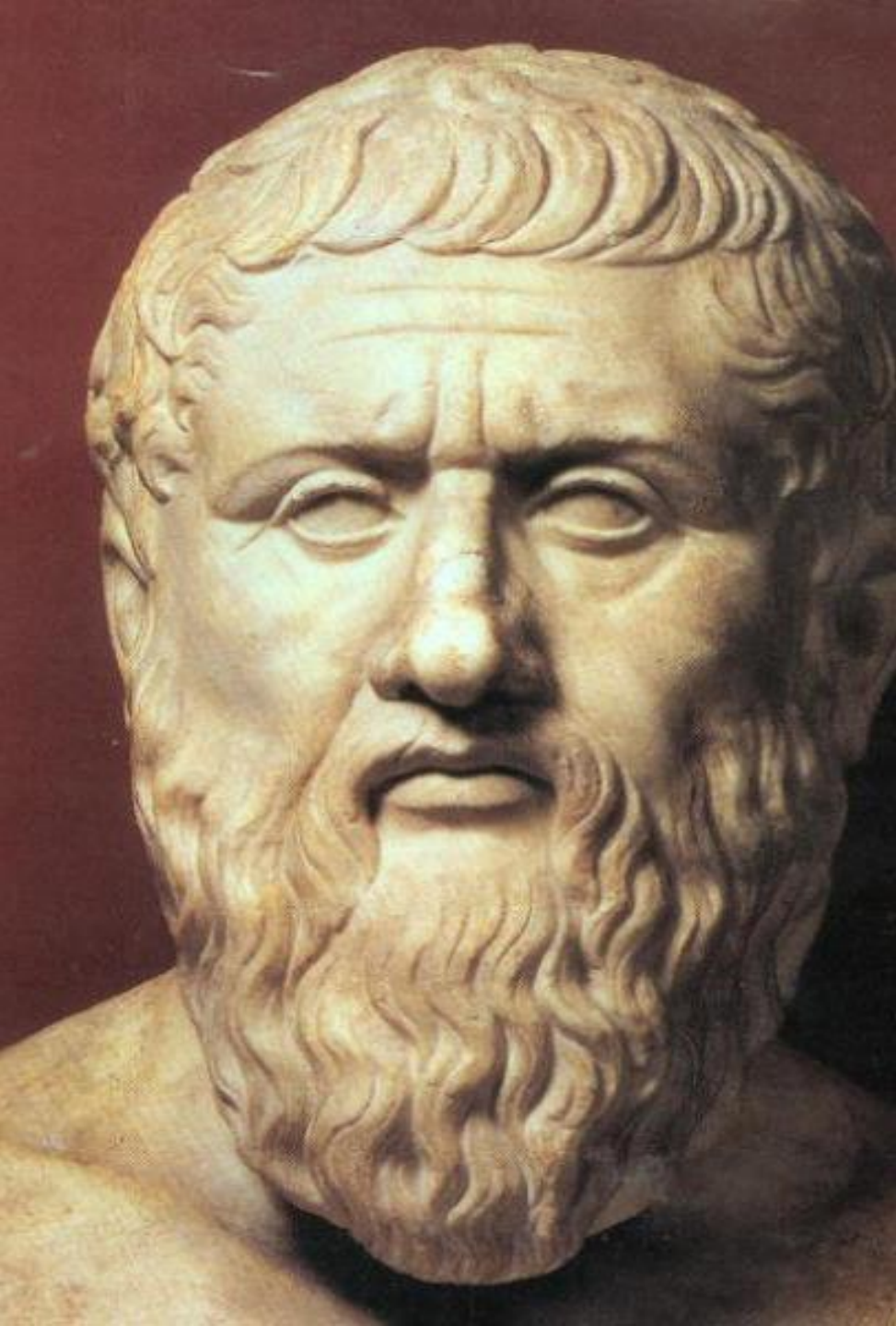
Η σημασία των παθών

- Παράδειγμα για τον φόβο:
- Κανείς δεν φοβάται αν σκέφτεται ότι δεν θα πάθει κάτι. Έτσι η πεποίθηση συνδέεται με το συναίσθημα.
- Ο φόβος αυξάνεται από την αίσθηση ότι το επερχόμενο πάθημα θα είναι ανεπανόρθωτο και ότι καμιά βοήθεια δεν θα υπάρξει.
- Απομακρύνεται από την πεποίθηση πως ό,τι ήταν να πάθει κάποιος το έπαθε.
- Το συναίσθημα είναι, λοιπόν, δεν είναι αντίθετο στη λογική και δεν αποτελεί κατ' ανάγκην προσπάθεια γοητείας ή παραπλάνησης.

Ύφος - Λεκτικό

- Ο Αριστοτέλης θεωρούσε ως κυριότερη αρετή του ύφους τη σαφήνεια και την απουσία επιτήδευσης, αφού, αν ο λόγος δεν γίνεται κατανοητός, δεν εκπληρώνει τον προορισμό του.
- Μάλιστα θεωρούσε προτιμότερο να γράφεις χωρίς καμία τέχνη, αφού ο άτεχνος λόγος δεν είναι μεν ωραίος, αλλά ο επιτηδευμένος είναι άσχημος.
- Το ίδιο και με το λεκτικό, κατάλληλο είναι το πρέπον, δηλαδή το αρμόζον προς τα πάθη και τα ήθη αλλά και προς το θέμα.
- Αντιπαθούσε τη μεγαληγορία και τις γενικότητες, προτιμούσε την κυριολεξία, αλλά έδινε χώρο και στη μεταφορά, στο βαθμό που υπηρετεί το θέμα και την κατανόηση.

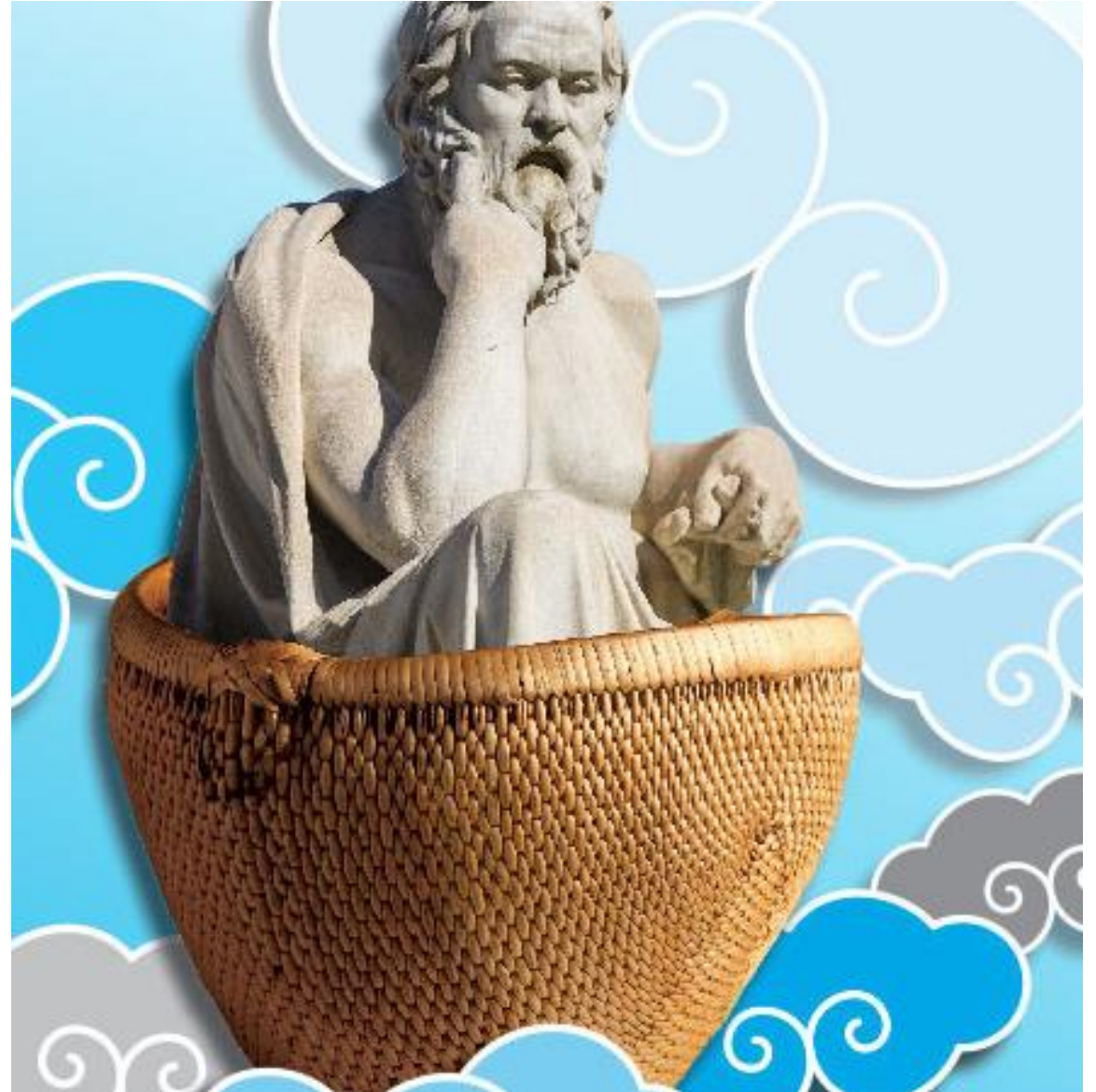

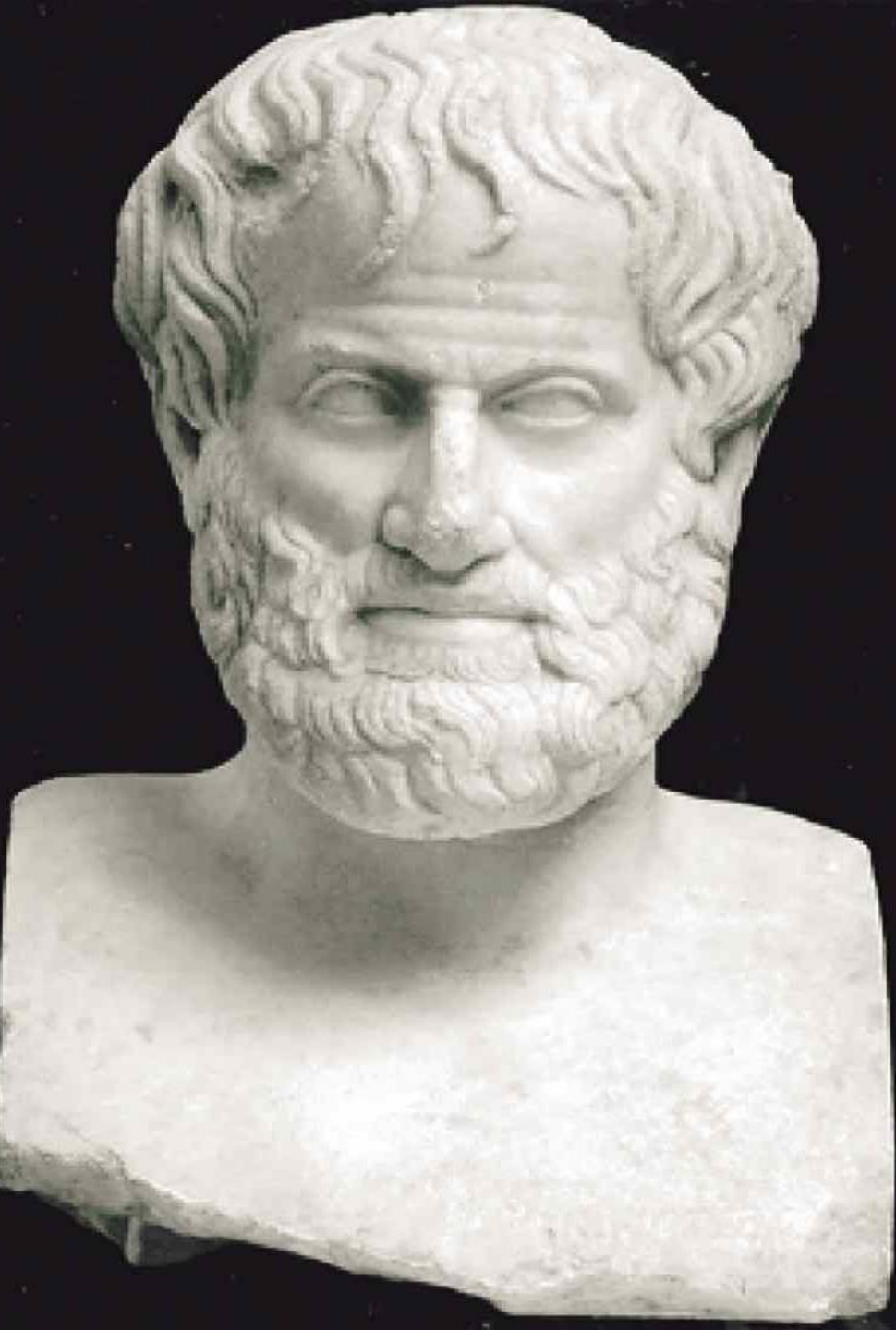
Η αμφισβήτηση της ρητορικής

- Η ρητορική, βέβαια, αμφισβητήθηκε, κυρίως από τον φιλόσοφο Πλάτωνα, που υπήρξε σφοδρός εχθρός των σοφιστών και τους κατηγορούσε ότι δεν υπηρετούν την αλήθεια, αφού, για παράδειγμα, μπορούν να υποστηρίξουν και τις δύο πλευρές ενός ζητήματος και κυρίως στηρίζονταν στο επιχείρημα πιθανολόγησης, αληθοφάνειας (εικός).
- Από την άλλη, είναι κατανοητό ότι οι σοφιστές και η ρητορική ανέδειξαν τη σχετικότητα της αλήθειας, αφού φώτιζαν το ίδιο θέμα από διαφορετικές πλευρές.

Η αμφισβήτηση της ρητορικής

- Η γνωστότερη επίκριση στις Νεφέλες του Αριστοφάνη (Δίκαιος – Άδικος λόγος, όπου νικά ο Άδικος λόγος)
- Πολλές είναι οι αιχμές και στην τραγωδία, ιδίως την ύστερη, για τη ρητορική.
- Στην πραγματικότητα, η αθηναϊκή κοινωνία είχε μια αμφιθυμία απέναντί της, αναγνωρίζοντας αφενός τη συνεισφορά της, αφετέρου τους κινδύνους της.

Η στάση του Αριστοτέλη

- Πάντως, ο Αριστοτέλης προβάλλει μια έντιμη ρητορική, η οποία καλείται να υπηρετήσει την (έστω πιθανή) αλήθεια.
- Χαρακτηριστικό είναι ότι στον Αριστοτέλη δεν υπάρχει καμιά αναφορά σε επίθεση στο ήθος του αντιπάλου.

Ρητορική και εκπαίδευση

- Η ρητορική ήταν πολύ βασικό μάθημα στον αρχαιοελληνικό και ρωμαϊκό κόσμο, αλλά και κατά τον Μεσαίωνα, καθώς και στη μέση και ανώτατη εκπαίδευση της Δύσης έως τον 18ο αιώνα.
- Βέβαια, η επικράτηση του γραπτού λόγου έναντι του προφορικού τους τελευταίους αιώνες παραμέρισε τη ρητορική από την εκπαίδευση.

Τα προγυμνάσματα της ύστερης αρχαιότητας (Ερμογένης, Λιβάνιος, Αφθόνιος, 2^{ος}-4^{ος} αι. μ.Χ.)

Μύθος	Διήγημα	Χρεία	Γνώμη	Ανασκευή – Κατασκευή
Κοινός τόπος	Εγκώμιον	Ψόγος	Σύγκρισις	Ηθοποιία – Προσωποποιία
	Έκφρασις	Θέσις	Νόμος	

The background of the slide is a classical painting. It shows a man in a white robe standing and speaking to a group of people seated in a semi-circle. The scene is set in an ornate room with a large window in the background. The overall tone is dark and historical.

Δηλαδή

- Να αναδιηγηθούν έναν μύθο
- Να διηγηθούν μια σύντομη ιστορία πραγματική, λογοτεχνική, κ.ά.
- Να αναπτύξουν τη ρήση ενός προσώπου
- Να αναπτύξουν ένα απόφθεγμα
- Να αποδείξουν την ορθότητα ή μη μιας διήγησης ή μιας γνώμης
- Να επεξεργαστούν ένα γενικό θέμα
- Να εγκωμιάσουν γνωστό πρόσωπο (πραγματικό ή μυθικό / λογοτεχνικό) ή φυτό ή ζώο ή πράγμα ή κατάσταση
- Να κατηγορήσουν κάτι από τα παραπάνω
- Να συγκρίνουν κάποια από τα παραπάνω
- Να μιμηθούν τα λόγια ενός προσώπου
- Να περιγράψουν ένα έργο τέχνης, ένα πράγμα, μια κατάσταση
- Να τοποθετηθούν σε αμφιλεγόμενο θέμα
- Να υποστηρίξουν ή όχι έναν νόμο

Η διατήρηση των αρχών της ρητορικής

- Οι βασικές αρχές της ρητορικής, οι μέθοδοι και τα εργαλεία, όπως είχαν διατυπωθεί από τον Αριστοτέλη, ισχύουν και σήμερα.
- παρά τις αλλαγές που έχουν επισυμβεί στην επικοινωνία, παρά την εισβολή του συνθήματος και της εικόνας, καθώς και τις πολλαπλές διαμεσολαβήσεις.

Ρητορική και εκπαίδευση

- Σήμερα ο προφορικός λόγος γνωρίζει μια αναβίωση. Με τη βοήθεια της τεχνολογίας και του διαδικτύου πολλοί ομιλητές αποκτούν κοινό δεκάδων χιλιάδων και συχνά εκατομμυρίων από όλο τον κόσμο, ενώ διοργανώνονται ολοένα και περισσότερα συνέδρια TEDx.
- Τα τελευταία χρόνια, λοιπόν, έχει αρχίσει και η ρητορική επιστρέφει ως αξία και επανέρχεται με διάφορους τρόπους και στην εκπαίδευση.

Σας
ευχαριστώ!

